

9.

PAVEL HUNGR

**MAJETKOVÉ HODNOTY A ÚČINNOST PRÁVA
V PROCESU PŘESTAVBY
HOSPODÁŘSKÉHO MECHANISMU**

Každý systém hodnot odráží rozpory společnosti, ve které vznikl. Funkčnost a efektivita právních norem, jako jednoho z prostředků řešení těchto rozporů, je proto závislá na posunu hodnotové orientace subjektů do společensky žádoucích poloh. V opačném případě působí právo relativně neúčinně. Rozpory jím regulovaných společenských vztahů nejsou řešeny, ale — v nejlepším případě — pouze tlumeny.

Pozitivní hodnotová orientace subjektů práva je však procesem závislým na řadě faktorů projevujících se ve struktuře konkrétních mezilidských vztahů. Věc je o to složitější, že řada těchto faktorů je ovlivňována formami působení mimoprávního.

Klikatá cesta k účinnosti práva prostřednictvím harmonizace hodnot individuálních, respektive skupinových s hodnotami celospolečenskými začíná poznáváním různorodých okolností a odkrýváním příčin vedoucích k negativní a protispoločenské deontické orientaci občanů v každodenních sociálních situacích.

Postupná realizace Zásad přestavby hospodářského mechanismu v ČSSR předpokládá zvýšení účinnosti práva jako jednoho z prostředků dosažení vytyčených společenských met. Jednou z nejtěžších překážek na této cestě je palčivý problém deformace hodnotové složky právního vědomí ve vztahu k majetku, zvláště pak v socialistickém vlastnictví.

Snaha státních orgánů a dalších společenských institucí o překonání závažných negativních jevů v této oblasti má dnes takřka chronický charakter — dlouhodobě nepřináší žádoucí výsledky. To platí i pro stávající normativně právní úpravu, kterou všek samu o sobě — bráno z juristického pohledu — nelze považovat za nekvalitní či zastaralou. Ani právo však nemůže překračovat své funkční meze.

Jak vlastně vypadá současný stav? Za více než dvě desítky let od vy-

dání platných trestněprávních norem se ustálily formy získávání majetku nepoctivým způsobem, které se nejčastěji projevují jako:

- a) nedovolená činnost mající charakter služeb obyvatelstvu,
- b) poškozování spotřebitelů v obchodě, pohostinství a dalších službách,
- c) nedovolený dovoz a vývoz zboží bez placení nebo při krácení cla a jeho prodej za spekulativní ceny nebo valutové machinace,
- d) vytváření tzv. černých fondů v organizacích za účelem financování nedovolené činnosti,
- e) nadsazování odměn za vykonané práce nebo úhradu prací vůbec nevykonaných či vadných,
- f) četné formy úplatkářství a korupce včetně poskytování naturálních plnění či neoprávněných výhod,
- g) rozkrádání nebo poškozování majetku v socialistickém vlastnictví,
- h) krádeže, podvody, vydírání a jiné formy obohacování ke škodě občanů.

Zvláště znepokojující je, že při stálosti „vžitých“ forem se projevuje každoroční nárůst kvantity a nové kvalitativní prvky:

- a) delikty skupin místně nebo meziresortně propojených,
- b) vyšší podíl recidivního jednání.

V roce 1986 bylo stíháno pro trestné činy a přečiny proti majetku v socialistickém vlastnictví celkem 42 460 osob, které svými delikty pokryly takřka pětinu (18 %) celkové kriminality. V průměru se jedná o 115 pachatelů za den, 5 za hodinu a jednoho za každých 12 minut. Celková výše škod touto protiprávní činností způsobených činí ročně 150—200 miliónů korun.¹⁾

Sociologické výzkumy z posledních let potvrzují, že hlavní příčiny tohoto stavu tkví v disproporcích ekonomických vztahů. Jejich odrazem je deformovaný hodnotový vztah k majetku ve vědomí části občanů a konkrétním důsledkem pak chování v rozporu s právní normou jako prostředek dosažení cíle majetkové povahy. Žádná z dosavadních změn v soustavě hospodaření, žádný soubor opatření zatím nevyvolal takové účinky, které by negovaly rozvoj tendencí jednostranné preference materiálních hodnot, jejich naplnění protiprávním či amorálním způsobem. Nabízí se otázka: proč? Nejpravděpodobnější je, že žádná z těchto úzkostlivě řízených změn nepronikla až ke kořenům hluboce vžitých návyků sociální adaptace občanů. Ba naopak, přehnaným a jednostranným zdůrazňováním materiálních stimulů (nestabilních a často obměňovaných), ekonomických cílů bez adekvátních opatření v oblasti morálky, politiky, ideologie a kul-

¹⁾ Blíže viz Pešta, K.: O některých problémech boje s neoprávněným obohacováním, Informační týdeník FÚTI, 1987, č. 16, 19 a Výber zo svetovej a československej tlače, 1987, č. 38, str. 12.

tury byl negativní hodnotový trend v myšlení subjektů práva spíše posilován.

V této souvislosti je třeba připomenout, že člověk je takový, jakým ho utvoří společenské poměry. Psychologové charakterizují proces sociálního učení jako snahu napodobovat, při současné redukci primárních pudů. Sociální učení a adaptace v konkrétních poměrech variabilních sociálních situací, to je proces trvající celý lidský život. Už v jeho počátcích jsou redukovány primární, pudové potřeby — dílem věkem, dílem sociálními aspekty. Uspokojování primárních potřeb dnes proto nepatří ke statisticky významným motivům majetkové protiprávní činnosti.

Snaha mít stále více pramenů z potřeb sekundárních, které se mění spolu s materiální úrovní a z nich vyplývají další a další osobní či skupinové motivy a cíle. V rámci forem mezilidské vzájemnosti tak sílí vitální tendence napodobování, přičemž jako nejvyšší vzory slouží členové sociálních skupin dosahujících svou životní úroveň špičkové parametry. Nic anomálního, pokud by se ovšem vzorová sociální vrstva skládala pouze ze společensko-profesních skupin, jejichž míra odměny a výše příjmů odpovídá míře zásluh a ocenění jejich skutečné práce pro společnost. V různorodé infrastruktuře vrstvy s vyšším materiálním standardem jsou však promiskue i skupiny, jejichž majetková úroveň zdaleka neodpovídá míře práce, společenským zásluhám.

Hodnoty a normy těchto „vzorových“ skupin jsou nezřídka na nejzazším konci společensky negativní stupnice. Důsledkem toho je buď narůstající pocit sociální nespravedlnosti a společenského nedocenění u příslušníků skupin méně materiálně situovaných, avšak s převážně pozitivní deontickou hodnotovou orientací, anebo protiprávní tendence skupin s relativně nižším standardem, ale s vysokými majetkovými ambicemi a hodnotovými sklony k oportunistickým právním postojům. Jejich členové se v právních situacích často rozhodují výhradně podle referencí a vzoru „úspěšných“ skupin s problematicky nabytou nadprůměrnou materiální úrovní, a to i v případě, že výsledné chování je v rozporu s právní normou. Na tomto stavu se bohužel příliš nezměnilo ani po vydání Souboru opatření federální vlády k předcházení obohacování a k zajištění účinnějšího postihu majetku a majetkového prospěchu z nepoctivých zdrojů (prosinec 1982).

Potenciálním zdrojem společensky škodlivé deformace hodnotové hierarchie a následného rozporu chování subjektu s požadavky právní normy se tak stává nejen rozdílná životní úroveň, nestejně podmínky práce a nivelizace v odměňování, ale i příčiny odvozené, např. přesvědčení o faktické sociální nerovnosti (snaha o její překonání svépomocí) či osobní nedoceněnosti, nevíra v dosažení žádoucího (napodobovaného) majetkového standardu každodenní kvalitní a iniciativní prací. Vzniká klima ne-

důvěry v oficiální proklamované hodnoty, jejichž platnost a význam je popírán společenskou praxí. K upevňování tohoto tristního stavu přispívá řada faktorů sociální reality.

Jako příklad lze uvést postoje vedoucích pracovníků na všech stupních řízení. Úroveň hodnotové složky jejich právního vědomí je překvapivě nízká. Převládající utilitární, pragmatické tendence, až příliš často pramenící z jediného zájmu, jímž je snaha splnit jakýmkoliv způsobem ukazatele sledované nadřízenými orgány. Důsledkem je otupená citlivost k požadavkům právních norem — zvláště těch, jejichž obsah ztěžuje či ohrožuje realizaci skupinového (např. podnikového) zájmu. Svědčí o tom mj. i skutečnost, že pouze necelá desetina hospodářských trestných činů je stíhána na základě oznámení vedoucího poškozené organizace. Výsledky nedávno publikovaných výzkumů potvrzují, že hlavní příčina tkví v preferenci skupinových zájmů, s níž jsou spojeny výhrady vůči přiměřenosti či vhodnosti právních norem i laxní postoj k jejich požadavkům.²⁾

Tato hodnotová deformace je hlavní příčinou malé angažovanosti vedoucích pracovníků v boji s hospodářskou trestnou činností. Její sociální důsledky jsou však mnohem horší. Spočívají v posilování přesvědčení příslušníků pracovního kolektivu o beztrestnosti postihu nelegálního majetkového obohacování. Prostřednictvím právních norem prosazovaná hierarchie hodnot (dobře vykonaná práce — odpovídající odměna a pocit uspokojení — iniciativa a nadprůměrný výkon — preferenční odměna a zvýšení společenské prestiže) ztrácí za těchto okolností na účinnosti. Její autorita a závaznost postupně slábne překrývána každodenní empirií, jejímž prostřednictvím se subjekt seznamuje s trpěnými formami obohacování, s obcházením právních norem „v zájmu podniku, dílny nebo oddělení“. Postupně vyzoruje, že počet latentních případů daleko přesahuje počet případů odhalených, že tudíž pravděpodobnost právního postihu je velmi malá, zvláště s ohledem na výši potenciálního prospěchu, který je možno protiprávním jednáním bezpracně a rychle získat.

Tomu všemu napomáhají i nedostatky v práci kontrolních orgánů. Dopad vlivu resortních, místních nebo skupinových zájmů působí i na tomto úseku velmi rušivě, v rozporu s posláním těchto složek i s požadavky socialistické zákonnosti.

Co lze v tomto směru očekávat od přestavby hospodářského mechanismu? V důvodové zprávě k návrhu zákona o státním podniku je přestavba charakterizovaná jako prvořadý politickoeconomický úkol, který musí mít komplexní charakter. To je skutečně nový prvek, zvýrazňující

²⁾ Blíže viz Bartošíková, M.—Nesnídal, J.: Hospodářská kriminalita a oznamovací povinnost vedoucích hospodářských pracovníků, *Moderní řízení*, 1987, č. 6, str. 27 až 30; Bartošíková, M.: Kriminální činnost vedoucích hospodářských pracovníků, *Moderní řízení*, 1987, č. 7, str. 28—30.

nejen organickou jednotu plánování, ekonomických nástrojů, organizační struktury řízení a kádrové politiky, ale i dalších stimulů, tj. nástrojů ideologických, právních, estetických, axiologických, etických. Takto pojatá komplexnost je nezbytnou podmínkou překonávání ekonomických disproporcí. Zahrnuje i požadavek radikálního ozdravení celkového morálně společenského klimatu, prosazování impulsů vyvolávajících proměny v hierarchii osobních a skupinových hodnot. Pouze na tomto základě se i právní normy mohou stát opravdu účinným nástrojem regulace hospodářských vztahů.